

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Zupanc

Fordizem skozi film in dokumentarni film

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Zupanc

Mentor: red. prof. dr. Miroslav Stanojević

Fordizem skozi film in dokumentarni film

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Zahvala

Zahvaljujem se svojemu mentorju dr. Miroslavu Stanojeviću za vse predloge in ideje ter očetu Aleksandru in mami Marjanci za vso njuno pomoč in podporo takrat, ko sem ju najbolj potrebovala. Hvala Marko za vso spodbudo, motivacijo in pomoč pri iskanju dokumentarnih filmov. Zahvala gre tudi mojim prijateljem, Jasmini in Jerneju za vse predloge in zamisli ter ostalim, ki so me vseskozi spodbujali in mi pomagali.

Fordizem skozi film in dokumentarni film

Fordizem je z uvedbo tekočega traku in z množično proizvodnjo korenito spremenil ne samo način dela, temveč tudi način življenja kot ga dojemamo danes. V diplomski nalogi sem se lotila preučevanja fordizma in njegove pojavnosti v filmski umetnosti. Vprašam se, ali se je fordizem od nekoč do danes res občutno spremenil ali pa tudi danes obstajajo *proizvodne* organizacije, v katerih delo poteka po istih postopkih kot nekoč. Odgovore na raziskovalna vprašanja, kako izbrani filmi prikazujejo značilnosti fordizma, kako prikazujejo njegove posledice in ali je res prišlo do razvoja fordizma v novo obliko, sem iskala s pomočjo analize vsebine izbranih filmov. V prvem delu diplomske naloge opredelim pojem fordizma in njegov nastanek ter predstavim nekaj izbranih teorij, ki so povezane z nastankom proizvodne (tehnične) delitve dela in njegovo kritiko. V drugem delu se lotim analize filmov *Moderni časi*, *Roger in jaz*, *Kitajska v modrem in Poženi*, ki prikazujejo fordizem in njegov razvoj skozi čas.

Ključne besede: fordizem, film, delitev dela, alienacija

Fordism through film and documentary film

With the introduction of the assembly line and the mass production system Fordism has radically changed not only labour, but also the way of life as we know it today. In my thesis, I study the manifestation of fordism in film art. I question if there is a significant change in Fordism from the past to today, or are there still production organizations in which work is carried out under the same procedures as before. Through an analysis of the content of selected films, I approach the research questions according to how films interpret the nature of fordism, how films interpret its consequences and if there was a real development in Fordism as compared to the past. In the first part of the thesis I define the concept of fordism and its emergence as well as introduce a few selected theories related to the formation of the new division of labour and its criticism. In the second part, I analyze the films *Modern Times*, *Roger and Me*, *China Blue* and *Twist the Throttle*, which present Fordism and its development over time.

Key words: fordism, film, division of labour, alienation

KAZALO

1	UVOD	7
2	DELITEV DELA V MODERNI DRUŽBI	9
2.1	Marx in alienacija	9
2.2	Durkheim in anomija.....	11
2.3	Taylorizem.....	12
3	FORDIZEM.....	14
3.1	Oprelitev pojma	14
3.2	Nastanek in razvoj fordizma	16
3.3	Posledice fordizma in njegov zaton	17
4	»POSTFORDIZMI«	19
4.1	Neo-fordizem in post-fordizem.....	19
4.2	Toyotizem.....	19
4.3	Kritike	21
5	FILM.....	22
5.1	Komedija	22
5.2	Dokumentarni film	22
6	FILM IN REALNOST.....	24
7	METODOLOGIJA	25
7.1	Analiza vsebine	25
7.2	Analiza filma.....	25
8	ANALIZA IZBRANIH FILMOV.....	26
8.1	Charlie CHAPLIN: MODERN TIMES (1936)	26
8.1.1	Vsebina	26
8.1.2	Analiza	27
8.2	Michael MOORE: ROGER AND ME (1989).....	30
8.2.1	Vsebina	30
8.2.2	Analiza	32
8.3	Micha PELED: CHINA BLUE (2005)	34

8.3.1	Vsebina	34
8.3.2	Analiza	35
8.4	Dylan WEISS: TWIST THE THROTTLE (2009).....	36
8.4.1	Vsebina	36
8.4.2	Analiza	37
9	SKLEP	39
	LITERATURA.....	42

1 UVOD

Moderna družba se je razvila na temeljih industrijske revolucije. Revolucija je pravo ime za ta `dogodek`, saj je uspela spremeniti sprva podobo celotne Evrope in kasneje sveta. Demografske spremembe, novi družbeni razredi, nove socialne norme so vse posledice razvoja na področju industrije. Kapitalizem je družbene spremembe še pospešil, izoblikovali so se novi, ideološko opredeljeni pogledi na sam razvoj družbe. Industrijska mesta so hitro naraščala, vedno več prebivalcev se je zaposlovalo v tovarnah, opremljenih s stroji. V najbolj industrijsko razviti državi Angliji se je delavstvo, ki je vzroke lastnih težav tedaj videlo prav v strojih, pričelo upirati. Vendar tehnološkega napredka ni več bilo mogoče ustaviti.

Vse smeri so vodile v nastanek sistema proizvodnje, ki je posebej imel nov kapitalistični duh modernega časa. Ta se je najhitreje izoblikoval v tedaj nastajajoči svetovni velesili, v državi neomejene konkurence – Združenih državah Amerike. V tovarni avtomobilov je lastnik Henry Ford predstavil povsem nov način produkcije in nehote povzročil revolucijo v organiziranju delovnih postopkov ter produkciji blaga - tekoči trak. Uporaba tekočega traku je bila tako uspešna, da ga številni proizvodni obrati uporabljajo še danes.

V znanstveni in poljudni literaturi, še posebej na področju upravljanja podjetij, potekajo razprave o zatonu fordizma in rojstvu novih sistemov dela, ki odpravljajo slabe učinke fordizma na delavce in na podjetje. V zadnjih desetletjih poskušajo udejanjiti idejo o delovnih procesih s poudarkom na človeškem dejavniku, saj naj bi zadovoljstvo delavcev pripomoglo k uspešnosti podjetja. Zato danes ne govorimo več o fordizmu temveč o post-fordizmu, ki naj bi se bistveno razlikoval od svojega predhodnika.

Vendar sem skozi obiske ter poročila medijev o stanju in trenutnem položaju delavstva v tovarniških obratih opazila, da se sodobne podobe dela na tekočem traku ne razlikujejo veliko od podob v črno-belih filmih, ki prikazujejo delavce v avtomobilskih tovarnah na začetku 20. stoletja. Odločila sem se, da podrobneje raziščem te pojave in skozi teorijo poskušam ugotoviti, ali se je fordizem res tako zelo spremenil, kot trdijo nekateri teoretiki, ali pa tudi danes obstajajo proizvodni obrati, v katerih delo poteka po istih postopkih kot nekoč.

Zastavljena raziskovalna vprašanja so naslednja:

- Katere značilnosti fordizma prikazujejo izbrani filmi?
- Kako prikazujejo posledice fordizma?
- Ali se je fordizem od nekoč do danes res spremenil v človeku bolj prijazen delovni proces?

V prvem delu diplomske naloge bom povzela nekatere teorije, ki so obravnavale vzroke za nastanek delitve dela in njegove posledice pred nastankom fordizma, saj je ta ena izmed njegovih glavnih značilnosti. Od teorije preidem na empirično delitev dela, ki jo je Taylor oblikoval in poglobljal s svojim znanstvenim menedžmentom. Na teh temeljih je kasneje Ford izoblikoval delovni proces, ki je zaznamoval 20. stoletje. Dalje definiram pojem fordizma ter pojme post-fordizma in toyotizma, ki so prisotni danes.

V diplomski nalogi sem se lotila iskanja odgovorov skozi preučevanje podob v filmski umetnosti, saj me je ravno ta spodbudila k dvomu o resničnem napredku fordizma v človeku bolj prijazni post-fordizem. Zato sem se odločila za analizo izbranih filmov, ki mi bodo pomagali k boljšem razumevanju procesa dela nekoč in danes. Prvi film *Moderni časi* prikazuje obdobje v času Forda in je prva reakcija na tekoči trak in posledice uvedbe novega sistema delitve dela. Drug film je dokumentarni film, ki prikazuje stanje avtomobilske industrije sedemdeset let v Ameriki. Prvi in drugi film bosta nakazala spremembe fordizma iz časa Forda do osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tretji in četrti film prikazujeta selitev fordizma na Kitajsko in Japonsko kot simbol selitve fordizma iz ZDA v Azijske države.

2 DELITEV DELA V MODERNI DRUŽBI

Z industrijsko revolucijo in začetkom kapitalistične družbe so se pojavljale nove oblike dela, ki so bile popolnoma drugačne od tradicionalne fevdalne delitve dela. Iz večinsko kmečkega prebivalstva je sledilo množično preseljevanje v mesta in prispevalo k nastanku novega družbenega razreda – urbanega proletariata, delavstva. Večina prebivalstva zaposlenega v industriji je opravljala dela, ki so bila prilagojena strojni proizvodnji. Do nove proizvodne oz. tehnične delitve dela je prišlo že pred industrijsko revolucijo v manufakturnih obratih. Vendar se je kasneje s pojavom tovarn sam delovni proces temeljito spremenil tako kot tudi odnos med delavcem in delodajalcem, saj je » tovarniški delavec postal blago v družbi. Na to družbo ga je vezala samo njegova lastna ekonomska beda, ki ga je podrejala njegovemu delodajalcu« (Prunk 2008, 79).

S pojavom nove, moderne družbe so tedanji teoretiki skušali razumeti njen razvoj, vzroke njenega nastanka in posledice. Proizvodna oz. tehnična delitev dela – razčlenitev predindustrijskega, obrtniškega dela na posamezne `korake` in razdelitev teh `korakov` na različne (nekvalificirane) delavce je ključni dejavnik industrijske revolucije in tudi pogoj za nastanek fordizma. Marx in Durkheim se oba lotita te problematike v svojih teorijah, vendar iz različnih stališč. Marx vidi proizvodno delitev dela kot nujno sestavino kapitalističnega sistema, saj meni, da se v drugih ureditvah družbe to ni nikoli zgodilo. Durkheim pa sklepa, da je delitev dela posledica industrializacije in skuša ugotoviti njen vpliv na prestrukturiranje socialnega življenja. Oba sta pripomogla k opredelitvi delitve dela (Grint 2005).

2.1 Marx in alienacija

Kapitalizem je ekonomski sistem, ki temelji na privatni lastnini produkcijskih sredstev in proizvodnji za menjavo (trg). Dobiček se razdeli med lastnike, medtem ko delavci za svoje delo dobijo plačo ali mezdo. Posledica kapitalističnega sistema, ki spodbuja delitev dela, je po Marxu alienacija - *odtujitev* (Grint 2005, 86).

Po Marxu je delo najpomembnejša primarna človeška dejavnost, saj prav zavestno delo in

izdelovanje delovnih orodij človeka razlikuje od živali. Človek z delom razvija svoje sposobnosti in ustvarjalnost. Na začetku prehoda v kapitalizem si je proizvodna sredstva prilastila le manjšina in si na tej podlagi tudi prilaščala rezultate dela tistih, ki te lastnine niso imeli. Ti so prisiljeni delati zato, da bi lahko preživeli. Večina o proizvodih svojega dela ne more odločati, zato tudi ni mogoče, da bi v svojem delu našli potrditev in zadovoljstvo. Kapitalizem s svojim sistemom dela človeku odvzame bistveno človeško komponento in ga s tem približa nazaj k živali. Ravno v tem pa je bistvo Marxove ideje o alienaciji (Barle-Lakota in ostali 2004).

V kapitalističnem sistemu so torej proizvodna sredstva v lastnini manjšine, večina razpolaga le z lastno delovno zmožnostjo. Odtujitev je še toliko bolj očitna z menjavo in denarjem kot sredstvom te menjave. Proizvodi dela postanejo blago na trgu z namenom pridobiti denar. Delavec se tako do svojega lastnega dela obnaša kot do tujega predmeta (Barle-Lakota in drugi 2004).

Marx alienacijo razdeli na štiri sfere:

- odsotnost kontrole producenta nad svojim produktom (delavci nimajo več samoaktualizacije),
- vedno večja delitev dela (delavci opravljajo posamezne delovne operacije, celote, procesa ne razumejo),
- tržna ekonomija in izmenjava blaga (vsaka skupina, ki nastopa na trgu, se spremeni v konkurenco, boj posameznika proti posamezniku),
- enolično nepremišljeno ponavljanje kretenj pri delu zamegli mejo med človekom in živaljo, saj nov način dela v človeku uniči njegovo kreativnost (Grint 2005).

Obravnavanje alienacije pri preučevanju fordizma je pomembna, saj ravno fordizem s svojo delitvijo dela na tekočem traku spodbuja občutek odtujenosti delavca od svojega produkta. Fordizem s svojim sistemom spodbuja izmenjavo blaga za denar in posledično večjo potrošnjo, kar je eden izmed argumentov odtujitve.

2.2 Durkheim in anomija

V primerjavi z Marxom, ki je svoje kritike usmeril proti kapitalizmu, je Durkheim izhajal iz razvoja industrializacije. V času njegovega raziskovanja je prevladovalo mnenje, da je zaradi vedno večje delitve dela in urbanizacije prišlo do propada socialnega življenja. V nasprotju s tem pa je Durkheim menil, da socialno življenje ni propadlo, temveč se je le rekonstruiralo v drugo obliko (Grint 2005, 95).

Durkheim pravi, da je v predindustrijskih tradicionalnih družbah imela družina več vlog (reproduktivno, izobraževalno, socializacijsko). V modernih družbah pa so se pojavile institucije, ki so te funkcije začele same opravljati. Po Durkheimu je prišlo do diferenciacije, posledice modernizacije, predvsem z vidika delitve dela. Posebnost industrijskih družb je ravno v tem, da imajo razvejano družbeno delitev dela. Zato se v teh družbah pojavlja problem doseganja integracije (povezanosti posameznih sestavin delov), ki se po Durkheimu izraža kot družbena solidarnost. Tako naraščajoča diferenciacija sicer vodi v medsebojno odvisnost posameznikov, vendar hkrati spodbuja individualizem, ki pa pripelje do konflikta med interesi posameznikov in skupnostjo (Grint 2005, 97).

Durkheim opiše družbeno evolucijo kot premik iz mehanske solidarnosti k organski solidarnosti. Mehanska solidarnost je obstajala v predindustrijskih družbah, kjer je bila družbena diferenciacija na nizki stopnji, delitev dela pa je bila nerazvita. Takšna družba je sama sankcionirala, izobraževala in živela pod moralnimi zakoni vere. Tu ni bilo prostora za individualnost (Grint 2005, 97).

Organska solidarnost obstaja v moderni družbi. Rast prebivalstva povzroča pritisk na obstoječe dobrine in s tem spodbujata diferenciacijo oziroma večjo delitev dela, saj je le z delitvijo dela možna večja produktivnost in z njo se poveča odvisnost skupin. Zopet pa večja produktivnost in prisiljena odvisnost od skupin povzročata nastanek individualizma, po Durkheimu »kult posameznika«. Individualizem temelji na sebičnih interesih posameznika in vedno večjih potrebah ljudi po dobrinah (Barle-Lakota in drugi 2004).

Temeljni problem modernih industrijskih družb je anomija, »ki predstavlja razpad normativnega okvira, ki omejuje človeške želje in potrebe ter dovoljuje samo nekatere cilje in nekatera sredstva

za njihovo uresničitev. Anomija bi torej pomenila breznormnost, stanje ko družbene norme, ki zagotavljajo red ne veljajo več oziroma jih posamezniki in posameznice ne doživljajo kot obvezujoče« (Barle-Lakota in drugi 2004).

Rešitev za anomijo je po Durkheimu zagotovitev solidarnosti s kolektivno solidarnostjo, katero bi zagotovili na temelju pogodbenih razmerij in z moralno (ob pomoči profesionalnih združenj in stroge moralne vzgoje). S tem bi zagotovili individualno svobodo (Grint 2005, 97).

2.3 Taylorizem

Navdih in ideje za novi sistem dela je Ford prevzel od Fredericka Taylora, ki je razvil svojo teorijo znanstvenega menedžmenta. Taylor je svoje ideje o večji učinkovitosti proizvodnje empirično preverjal in jih prevajal v prakso. Svoje ugotovitve je predstavil v knjigi *Načela znanstvenega menedžmenta*, ki jo je objavil leta 1911. V jeklarni, kjer je delal, je izvedel več poskusov, kjer je hotel povečati učinkovitost delavcev, saj je s tem hotel prispevati k večjim zaslužkom tovarnarjev in delavcev ter hkrati k blaginji naroda, ker bi zaradi nižjih stroškov cene padle (Svetlik in Zupan 2009, 37).

Taylor je bil obsesivno-kompulzivna osebnost, ki je kot otrok štel svoje korake, meril čas svojih aktivnosti, preučeval svoje gibe in iskal njihovo najvišjo učinkovitost. Biografi ga opisujejo kot nevrotika, ki med svojimi podrejenimi ni bil priljubljen. Taylor je kot osebnost posebitev modernega posameznika v kapitalističnem sistemu. Hotel je vzpostaviti sistem, v katerem bodo tako delavci kot delodajalci na boljšem, ob tem pa naj bi bila še produktivnost večja. Vendar kar je Taylor mislil o pravičnem plačilu za opravljeno delo, ni bilo vedno v skladu z interesi in mnenjem delavcev, saj je od njih večkrat zahteval skoraj nadčloveško produktivnost (Braverman 1974).

Taylor je razvil metodo opazovanja, s katero je naredil študijo gibov in časa. Študija mu je omogočila odkriti najboljši način za opravljanje določenega delovnega opravila. Z merjenjem časa in prestrukturiranjem dela posameznega delavca je dosegel, da je delavec v krajšem času naredil več. Hitrejše delo je dosegel tudi z višjo plačo kot motivatorjem, vendar je bilo zvišanje ponujenega plačila znotraj njegovega sistema delitve in organizacije dela zmeraj značilno nižje od rasti količine dela, ki so ga morali opraviti delavci (Braverman 1974).

Svetlik in Zupan strneta splošna načela taylorizma v nekaj točkah:

- obstaja en sam najboljši način dela, katerega odkriješ s študijo gibov in časa,
- za določeno delo je potrebno izbrati prvovrstnega delavca, ki se odlikuje pri specifičnem delu,
- denar kot najboljši motivator (plačilo po kosu),
- na novo opredeli vlogo vodstva, ki mora znanstveno organizirati delo,
- funkcijsko vodenje, kjer ima vsak vodja svojo vlogo v organizaciji,
- vzpostavitev najpristnejših odnosov sodelovanja vodstva z delavci, ki naj bi po Taylorovem mnenju prispevalo k večji učinkovitosti dela (Svetlik in Zupan 2009, 37).

Po Svetliku in Zupanovi naj bi Taylor že takrat opozarjal na možnost, da se znanstveni management zlorablja v škodo zaposlenih. Zgodilo pa se je tudi, da se je moral sam Taylor zagovarjati pred senatom, saj je zaradi uveljavitve njegove teorije prišlo do upora delavcev v tovarni smodnika (Svetlik in Zupan 2009, 38).

Po Bravermanu znanstveni menedžment sploh ni možno zlorabljati, saj je v bistvu sistem zlorabe reorganizacija dela, ki z vidika delavcev nima pozitivnih posledic. Taylor je, pravi Braverman, prispeval k degradaciji dela v 20. stoletju. Znanstveni menedžment je poskušal rešiti kompleksni problem nadzora dela v hitro rastočih kapitalističnih podjetjih. Braverman meni, da je znanstvenemu menedžmentu pri poskusu rešitve tega problema primanjkovala znanstvena kredibilnost, ker njegove predpostavke temeljijo izključno na kapitalističnem vidiku z ozirom na pogoje produkcije. Teorija se osredotoča samo na pogled kapitalista, ne oziraje na človeški dejavnik. Tako se teorija ne ukvarja z razlogi, zakaj je do sedanjega stanja prišlo, temveč stanje vzame kot samo po sebi dano oziroma kot naravno stanje. Po Bravermanu znanstveni management ne raziskuje dela na splošno, temveč kako naj se delo prilagodi potrebam kapitalista. K raziskovanju dela se približa ne kot predstavnik znanosti, ampak kot predstavnik menedžmenta zamaskiranega v predstavnika znanosti (Braverman 1974, 85).

Osnove znanstvenega menedžmenta lahko povzamemo po treh osnovnih načelih:

- vse delovne naloge je potrebno kar se da poenostaviti,
- obstajati mora jasna razmejitev med fizičnim in umskim delom,
- študije časa in gibanja morajo zagotoviti delovno najbolj učinkovite prakse (Lenarčič 2004, 43).

Taylor ni vplival samo na Forda, temveč je s svojimi pristopi vplival na samo organizacijo dela v vseh sektorjih. Načelo delitve dela in specializacije je v svoje delovne procese uspešno uvedla tudi ena najbolj znanih restavracij s hitro prehrano McDonald's, prav tako tudi druge organizacije (Svetlik in Zupan 2009, 38).

3 FORDIZEM

Napredek v tehnologiji, rast srednjega razreda in taylorizem so bili eni izmed dejavnikov za nastanek novega načina dela, ki ga je uvedel Henry Ford. Fordizem je poljudno najbolj znan kot delo na tekočem traku, ki je bilo uvedeno v Fordovi tovarni avtomobilov leta 1913 v Detroitu. Nov način dela je omogočal hitrejšo proizvodnjo, nizke stroške delovne sile in večji dobiček. Od njegovega rojstva je v tej ali drugačni obliki prisoten v skoraj vsaki organizaciji tako v industrijskem in storitvenem sektorju.

3.1 Opredelitev pojma

Fordizem ima danes lahko več pomenov, ki se nanašajo na določeno družbeno področje. Enciklopedija družbenih znanosti (1996, 310) fordizem definira kot delovni in ekonomski proces. Prva definicija izhaja iz pojma serijske proizvodnje, ki jo je začel Henry Ford v tovarni avtomobilov. Fordizem je tu razumljen kot *delovni proces*, ki temelji na takrat novi tehniki dela na tekočem traku, delitvi dela, specializirani tehnologiji ter nadzoru menedžmenta nad samim procesom dela. Na tovrstni razvoj kapitalističnega tipa delitve dela pa je vplival Taylor.

Druga definicija fordizma, ki nam jo ponuja enciklopedija, se nanaša na *ekonomsko vlogo* industrijske serijske proizvodnje v celotni ekonomiji. Prvič se je pojavila množična proizvodnja, ki je vplivala na celotno gospodarstvo. Posledično je nastala tudi množična potrošnja, kateri so se

prilagodile vse industrijske *panoge* v naslednjih letih. Tako npr. proizvodnja velike količine avtomobilov v tem primeru povzroči povpraševanje po novih proizvodih, ki so potrebni za popravilo avtomobilov. Velik vpliv nima samo v svojem lastnem sektorju, temveč v celotnem obsegu industrijske proizvodnje (Enciklopedija družbenih znanosti 1996, 310).

Prvi, ki je izraz definiral in uporabil v znanstveni literaturi, je bil Antonio Gramsci, italijanski filozof, pisatelj in politik zvest marksistični misli, zato tudi preganjan in kasneje zaprt s strani fašistične diktature. Gramsci je fordizem opisal v tesni povezavi z izrazom amerikanizem, kar pooseblja kulturne vrednote, ki izhajajo iz tipičnega ameriškega načina življenja (»american way of life«) v tridesetih letih 20. stoletja (Gramsci 1974, 299).

Po Gramsciju je fordizem množična proizvodnja, ki temelji na skrajni racionalizaciji in kar največji delitvi dela. Posledično je tako lažje zaposliti nekvalificirano delovno silo, pospešiti delovni tempo z delom na tekočem traku, omejiti proizvodnjo na majhno število tipov, organizirati lastne izvore surovin in prometnih sredstev. Proces je bil tako uspešen, da je fordizem postal »standardni način visoko razvite kapitalistične proizvodnje« (Gramsci 1974, 299).

Po Tolliday in Zeitlin bi lahko fordizem razdelili na tri temeljne principe:

- standardizacija produkta,
- uporaba specializiranih orodij po tekočem traku,
- uporaba nekvalificirane delovne sile in sočasno zvišanje plače delavcev (Tolliday in Zeitlin 1987).

Lenarčič je v svojem magistrskem delu načela fordizma še bolj razčlenil in jih podal kot tipične lastnosti fordizma:

- velike tovarne z množično proizvodnjo homogenih izdelkov (Model T), katerih rezultat je homogeniziranje potrošniških vzorcev
- nefleksibilna proizvodna tehnologija oziroma tekoči trak
- standardizirane delovne rutine po Taylorju, kjer so kompleksni gibi delavca odpravljeni, delavec opravi svojo delovno nalogo z enim samim gibom
- nekvalificirana delovna sila, ki opravlja specializirano delo, kar pospeši proizvodni proces in poveča produktivnost (Lenarčič 2004).

3.2 Nastanek in razvoj fordizma

Začetek fordizma, kot že omenjeno, najdemo v Fordovi tovarni avtomobilov ustanovljeni leta 1903. Takratni delovni proces je bil popolnoma drugačen od najbolj znane podobe izdelave Fordovih avtomobilov. Na začetku se je avtomobil sestavljal tako, da so se delavci premikali okoli stoječih avtomobilov in delali na posameznem kosu. Značilnosti pred-fordističnega dela so bila: obrtniško znanje delavcev, nepremično sestavljanje produkta ter manjša količina kvalitetnejših produktov. Delo je bilo že takrat razdeljeno na delovne naloge in čeprav je bilo delo postavljeno na določeno mesto, so se delavci vseeno morali sami premikati od enega avtomobila do drugega (Braverman 1974, 147).

Povpraševanje po avtomobilih, katere so si takrat lahko privoščili le premožnejši, se je povečevalo in nastala je potreba po hitrejšem in ekonomičnem načinu proizvodnje. Fordova ideja je bila širitev trga, kar je pomenilo prodajo avtomobilov širši množici. Edini problem je bila visoka prodajna cena avtomobila. Cena avtomobila bi se lahko znižala le v primeru, če se znižajo stroški proizvodnje oziroma da se poveča število izdelanih avtomobilov na časovno enoto (Braverman 1974).

Tako je Ford leta 1913 s pomočjo svojih sodelavcev in pod vplivom Taylorjevega znanstvenega menedžmenta uvedel nov sistem dela. S pomočjo tekočega traku je omogočil premikanje avtomobila mimo delavcev, ki so bili postavljeni ob tekočem traku. Uvedel je revolucionarno idejo. Namesto da se ljudje premikajo okoli avtomobilov, se avtomobili premikajo okoli delavcev. Tako je Ford omogočil hitrejšo delo delavcev, večji nadzor nad tempom dela s strani menedžmenta. Vse to je pomenilo večjo proizvodnjo. Fordov Model T je postal nizko stroškovni avtomobil. Cena se je toliko znižala, da si je nakup avtomobila lahko privoščila tudi širša množica prebivalcev (Braverman 1974, 147).

Z uvedbo tekočega traku so delavci postali del stroja. Menedžment je narekoval tempo dela brez pogajanj, sindikati so bili prepovedani. Zaradi prehitrega dela na tekočem traku se delavci niso mogli ustaviti ali počivati takrat, ko bi to sami želeli. Večina tempa ni vzdržala, pojavljali so se množični odhodi iz tovarne. Visoka fluktuacija je bila za podjetje predraga in je Forda prisilila v zvišanje plače iz standardnih 2,34 dolarja na slavnih 5 dolarjev na dan. S tem je privabil delovno

silo, znižal fluktuacijo in zvišal življenjski standard svojih zaposlenih. Kombinacija poceni avtomobilov in zvišanje plače delavcev je Fordu omogočila še večjo prodajo avtomobilov med lastnimi delavci, katerih število je bilo vedno večje (Braverman 1974). Z zvišanjem plače so si delavci lahko kupili lasten avtomobil. Ford je s tem dosegel zaključen krog ponudbe in povpraševanja. Delavci izdelujejo v tovarni avtomobile, dobijo plačo ter si z njo kupijo avtomobil (Grint 2004).

Da bi povečal proizvodnjo, je Ford spremenil urnik dela in delovni dan razdelil na tri izmene. Delovni čas je zato skrajšal iz 9 ur na 8 ur. V tovarni se je tako lahko delalo dan in noč. Dobra plača in zvišanje življenjskega standarda sta v Detroit privabila množico novih delavcev. Kar 70% vseh novih delavcev je bilo migrantov, ki so prišli iz evropskih držav v Ameriko iskati svojo priložnost za srečnejše življenje. V tovarni je v nekem obdobju delalo toliko migrantov, da so se lastniki odločili za odprtje Fordove šole angleškega jezika namenjene svojim delavcem. Na vrhuncu svojega delovanja je imela tovarna Ford 80.000 zaposlenih. Z novim načinom dela je bilo leta 1924 izdelanih 10 milijonov avtomobilov (Braverman 1974).

3.3 Posledice fordizma in njegov zaton

Uvedba fordizma je prinesla tako pozitivne kot negativne posledice. Največ pozitivnih posledic je imela za lastnike tovarn, saj se je z uvedbo tekočega traku proizvodnja pocenila. Množična proizvodnja z nizkimi stroški pa je pomenila večji dobiček. Začasno je uvedba tekočega traku imela pozitiven učinek tudi na delavce, saj so na začetku dobivali višjo plačo. Pocenitev izdelkov pa je pomenila, da si lahko sedaj več privoščijo. Začasna posledica je bil tudi dvig življenjskega standarda delavcev.

Negativne posledice so se odražale predvsem na delavcih:

- delavcu je bila odvzeta ustvarjalnost
- delo je postalo rutinsko bolj kot kadarkoli prej
- pritisk zaradi nadzora
- psihične motnje zaradi hitrosti dela
- rigidnost delovnega procesa.

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je v gospodarstvu prihajalo do večjih in manjših kriz, ki so posledično povzročile zaton začetnega fordizma. Glavni vzroki za krizo po Ritzer-ju so bili predvsem:

- premajhno investiranje v razvoj,
- rastoče cene surovin in rastoči stroški povezani z okoljsko zakonodajo,
- monotonost dela, ki je bilo ponavljajoče, dolgočasno in fizično (ne)zahtevno, kar je vodilo v odtujenost delavcev,
- množična proizvodnja enakih izdelkov nizke kvalitete,
- zanimanje za izdelke množične proizvodnje je upadalo, naraščalo pa je zanimanje za izdelke višje kvalitete,
- nove tehnologije so zahtevale fleksibilnejšo proizvodnjo,
- zaradi nove tehnologije in kvalitetnejših izdelkov je bila potrebna bolj usposobljena delovna sila ter trajnejše izobraževanje,
- s tem, ko je delovna sila postajala raznovrstna, je zahtevala tudi različne ugodnosti, življenjske stile in blagovne trge,
- povpraševanje je postalo nepredvidljivo,
- trgi po celem svetu so se začeli razlikovati in s tem so postali težko obvladljivi (Lenarčič 2003, 56–57).

Danes poskušajo odpraviti negativne posledice fordizma z obogatitvijo delovnih nalog (delitev dela znotraj skupine, rotacija na delovnem mestu, razširitev delovnih nalog). Ravno s temi idejami se ukvarja post-fordistična misel.

4 »POSTFORDIZMI«

*» Nothing is particularly hard
if you divide it into small jobs.«*

Henry Ford

4.1 Neo-fordizem in post-fordizem

Fordizem je v 1970 letih zašel v težave. Prodaja avtomobilov ima svoje omejitve, saj posameznik potrebuje samo en avto ali največ dva. Zaključen krog množične proizvodnje in množične potrošnje se ne more vrteti v neskončnost, saj drugače pride do prenasičenosti trga. Nasičen trg torej potrebuje neke vrste dehidracijo, ki preprečuje zadušitev povpraševanja in s tem tudi produkcije in dobička (Grint 2005, 300).

Del rešitve je v spremenljivem povpraševanju, kar potrebuje spremenljive proizvodne sisteme. Nova tehnologija bi tako priskrbelo hitrejšo odzivnost kupcev, ta pa za svoje delovanje potrebuje več kvalificiranih delavcev. Neo-fordizem vidi rešitev v zvišanju stopnje fleksibilnosti z uporabo novih tehnologij. Neo-fordizem se v svojih poskusih ni bistveno ločil od fordizma. Kasneje ga je nadomestil post-fordizem (Grint 2005).

Post-fordizem postavlja trajnejšo rešitev problema fordizma v decentralizaciji organizacije ter njeni fleksibilizaciji. Ideja predpostavlja zvišanje kvalifikacij in fleksibilnosti delavcev, delo v timih in medsebojno sodelovanje ter prilagajanje spremembam. Post-fordizem se je razvil v različne oblike glede na politični, ekonomski sistem držav ter glede na družbene norme. Zanimiv in svojevrsten razvoj post-fordizma je imela Japonska.

4.2 Toyotizem

Japonska je, zaradi svoje navidezno tradicionalne kulture, pripomogla k razvoju načela organizacijske refleksivnosti ali učeče se organizacije, kar daje japonskim organizacijam večjo prožnost in inovativnost. »Vitka proizvodnja« se je začela na Japonskem po letu 1950 kot posledica številnih težav, ki jih je odkril inženir Eiji Toyoda v modelu masovne proizvodnje v svoji državi. Težave so bile povezane predvsem z omejenim domačem trgom kot posledica

krhkosti lokalnega gospodarstva (Japonska je bila opustošena zaradi vojne) (Washington 1998/99).

Vitka proizvodnja je svoje ime dobila po tem, da je v primerjavi s klasično množično proizvodnjo potrebovala manjše količine vsega kar je bilo potrebno za proizvodnjo. Predvidevala je polovično zaposlitev delavcev, polovično porabo prostorov, polovično naložbo v orodja, polovično ur za načrtovanje novih proizvodov izdelanih v polovičnem času. Osrednja ideja vitke proizvodnje je zmanjšati stroške s fleksibilizacijo. Vitka proizvodnja združuje najboljše značilnosti masovne proizvodnje (hitrost, stroški na proizvod) s proizvodnjo na drobno (fleksibilnost, kakovost), da oblikujejo nov koncept proizvodnje. Ta vključuje decentralizacijo nekaterih odločitev na podjetniški ravni, zaradi česar je hierarhija bolj prožna, zmanjšanje hierarhične ravni (v Toyoti obstajajo le tri organizacijske ravni: menedžer skupine, menedžer oddelka in menedžer podjetja), sporazumni način upravljanja, delo v skupinah ter organizacijski proces inovacij z uporabo skupnega nadzora kakovosti, krogov kakovosti ter drugih vodstvenih orodij (Washington 1998/99).

Glavne značilnosti toyotizma, ki so pripomogle k reorganizaciji fordizma so:

- Kaizen (CIP-Continuous Improvement Proces) je proces nenehnega izboljševanja procesa proizvodnje, v katerem so vpleteni vsi zaposleni od delavcev na tekočem traku do direktorja. Njegov cilj je vedno večja standardizacija dejavnosti ter procesa odkrivanja in zmanjševanja napak v poslovnem procesu. Namen je povečanje storilnosti. Glavne značilnosti Kaizen-a so timsko delo, osebna disciplina, izboljšana morala, krogi kvalitete, predlogi za izboljšanje.
- JIT ali Just in Time (proizvodnja ravno ob pravem času) je strategija logistike, pri čemer tovarne nimajo skladišč, saj se material potreben za proizvodnjo dostavi tik preden ga potrebujejo. Tako se proizvodnja najbolje usklajuje s potrošnjo.
- TCQ (Total Quality Control) celovito kontroliranje kakovosti in celovito obvladovanje kakovosti (Washington 1998/99).

Sistem vitke proizvodnje je japonskim podjetjem (predvsem avtomobilski industriji) omogočil množično proizvodnjo standardiziranih izdelkov visoke kakovosti z nizkimi stroški. Danes so

japonska podjetja vodilna v svetu, značilnosti vitke proizvodnje pa se uvajajo v podjetjih po vsej zemeljski obli.

4.3 Kritike

Post-fordistične teorije dela so skušale rešiti probleme, ki jih je izpostavil fordizem. Vsi post-fordistični sistemi proizvodnje težijo k večji fleksibilizaciji produkcije in bolj humanem delu. Danes prevladuje mnenje, da je japonski sistem upravljanja proizvodnje najbolj učinkovit, zato ga v svoja podjetja poskuša implementirati tudi zahodni svet. Vendar se pojavljajo kritike, češ da se post-fordizem ne razlikuje dosti od fordizma.

Kritiki vitke proizvodnje menijo, da se je delo na tekočem traku v nekaterih elementih še poslabšalo. Strmljenje k vedno večji racionalizaciji je povzročilo, da delavci delajo v hitrejšem tempu, nadzor pa je tudi zaradi razvoja tehnologije večji. Poleg nadzora nadrejenih, morajo delavci preko sistema celovite kontrole kakovosti nadzorovati svoje delo in delo drugih sodelavcev. Pri tem lahko pride do občutka izključenosti in tekmovalnosti med delavci. Tempo dela se stopnjuje zaradi nove tehnologije in vedno večje racionalizacije časa, v katerem je proizvod narejen. Čas, v katerem se določena delovna naloga opravi, je merjen do sekunde natančno. Delavec v post-fordistični ureditvi je torej dvojno obremenjen. Prvič s strani nadrejenih, ki ga kontrolirajo skozi tehnologijo, drugič s strani svojih sodelavcev in samokontrole (Bradley in drugi 2000, 31–39).

Prednost vitke proizvodnje naj bi bila tudi funkcionalna fleksibilnost, ki naj bi delavcu s selitvijo iz enega delovnega mesta na drugega omogočala pestrejšo delo in odpravila dehumanizacijo. Vendar kritiki v tem vidijo le selitev delavcev iz enega rutinskega dela na drugo. Med deli na tekočem traku ni bistvene razlike, zato so delavci še vedno podvrženi močni dehumanizaciji. Delo s tem ni nič bolj funkcionalno temveč spominja na numerično fleksibilnost (Bradley in drugi 2000, 31–39).

Zaradi uporabe timskega dela in medsebojnega sodelovanja delavci velikokrat delajo neplačane nadure, saj sestanki za timska dela niso del plačanih delovnih ur. S tem delavcu odvzamejo odmore in prosti čas v korist proizvodnje. Poleg tega zaradi nenehne racionalizacije dela in procesa nenehnih izboljšav, delavci opravljajo tudi dela, ki niso sestavni del produkcije.

Odstranjevanje odvečnih elementov in odpadkov delavcu zavzame velik del odmora ali prostega časa po delu, ki pa ni vštet v plačo (Bradley in drugi 2000, 31–39).

5 FILM

Film danes velja za eno izmed najbolj popularnih umetnosti. Leksikon definicijo filma zastavi kot »sestavljeno zaporedje filmskih sličic, ki so združene v večje ali manjše smiselne celote (kadri, sekvence)«. Poznamo celovečerne igrane, kulturne, dokumentarne, znanstvene in poučne filme. Igrane filme delimo še po žanrih npr. kriminalka, vestrn, drama, komedija in satira (Leksikon Cankarjeve založbe 1976, 250).

5.1 Komedija

Komedija je eden izmed najbolj gledanih žanrov filma. Večina razprav o komediji in njeni definiciji, deli komedijo na komične enote (gegi, šale, smešni trenutki) ter pripovedne in nepripovedne kontekste, v katerih se pojavljajo. »Komedije so prepletajoča se zaporedja šal in gegov, ki v ospredje umeščajo pripoved, in v tem primeru se komedija bolj ali manj nagiba k določeni razsežnosti nekomičnega (realizem, romanca, fantazija), ali pa pripoved uporabljajo samo kot zasilno opravičilo za povezovanje komičnega posla « (Horton v Cook 2009, 270).

Komedijanti v komedijah so privilegirani liki, saj so sposobni izstopiti in se poigrati s pravili, ki veljajo za ostale pripovedne filme. V komedijah pogosto igrajo glavno vlogo ekcentrični ali deviantni liki, ki se prepuščajo sanjarjenju, pretvarjanju, regresiji in doživljajo obdobja norosti. Opozicija med ekscentričnostjo in in družbeno prilagojenostjo je tu ponotranjena kot del komedijatonovega značaja (Cook 2009).

5.2 Dokumentarni film

Dokumentarni film je ne-fikcijsko besedilo, kjer avtor uporablja posnetke realnih dogodkov ali relevantnega raziskovalnega materiala (intervjuji, statistika). Besedilo po navadi izhaja iz določenega stališča in osvešča glede določene socialne problematike, ki je povezana ali pa vpliva

na gledalce (Neimes 1999, 212).

Tako kot fikcijski film je dokumentarni film sestavljen in se ga zato ne sme gledati kot posnemanje realnosti, temveč kot drugačno obliko predstavljanja realnosti. Dokumentarni film spada v kategorijo ne-fikcijskih filmov, med katerimi so tudi faktualni filmi, etnografski filmi, filmi exploration, propagandni filmi, cinema-verite in direktni filmi (Neimes 1999, 212).

Dokumentarni film ima štiri ključne faze razvoja. Pojavil se je v zgodnjih 20-ih letih 20. stoletja, kjer je bil tudi prvič imenovan kot dokumentarni film. Druga faza je sledila v 60-ih letih, kjer je dokumentarni film dobil bolj interaktivno vlogo, saj je zaradi spremembe v tehnologiji filmski ustvarjalec postal dejavni udeleženec v dogajanju. Namesto da bi se umaknil in opazoval, je svoje subjekte lahko spodbujal in izzival. V 80-ih letih ga zaznamuje spoznanje, da bi se interakcije med filmskim ustvarjalcem in subjektom dalo organizirati v pripoved, pogosto o preteklih dogodkih. Intervjuji in skrbno izbrani arhivski posnetki so bili glavno orodje v postopku oblikovanja pripovedi (Cook 2007, 81–83).

V 90-ih letih se je pojavil tako imenovani igrani dokumentarni film. Ti filmi se močneje kakor njegovi predhodniki zanašajo na dramsko strukturo, odigrane ali rekonstruirane dogodke in čustveno nabito interakcijo z zanimivimi osebnostmi. Igrani dokumentarci precej pozornosti namenijo čustvenemu naboju, ki ga stopnjujejo z glasbeno podlago, subjektivno interpretacijo preteklih dogajanj, prek katerih gradijo identifikacijo z liki itd (Cook 2007, 81–83).

Še posebej je občutljiva tema glede upodobitve preteklih dogodkov prek rekonstrukcij in arhivskih posnetkov, saj te pretrgajo zvezo med dokumentarno podobo in zgodovinskim poročilom. Tu dokumentarcu manjka avtonomnosti, saj so zgodovinski dogodki tako oblikovani v specifični argument ali perspektivo. Tu se pojavlja vprašanje, do kakšne mere je insceniranje sprejemljivo in ali lahko dokumentarnemu filmu zaupamo. Po Cooku si vsak dokumentarni film prizadeva, da bi si pridobil gledalčevo zaupanje, ki ga nato krši na lastno odgovornost (Cook 2007, 81–83).

6 FILM IN REALNOST

Danes obstaja veliko teorij in raziskav, ki se posvečajo vprašanju, kako mediji vplivajo na družbo. Z vprašanjem se ukvarjajo tako medijske študije, psihologija, komunikacijske študije in tudi sociologija. Veliko raziskav daje poseben poudarek na raziskovanje vpliva nasilnih podob na gledalce, saj naj bi obstajala povezava med nasiljem v medijih in agresivnim obnašanjem posameznikov v družbi. Kljub mnogim raziskavam strokovnjaki glede medsebojne interakcije niso soglasni.

Za to diplomsko nalogo je pomembno ravno nasprotno vprašanje in sicer, ne kako mediji vplivajo na družbo, temveč kako družba vpliva na medije, oziroma kako dobro je družba predstavljena v najbolj popularnem mediju, filmu. Kot pri prvem imamo tudi pri tem vprašanju različna akademska mnenja in razprave, čeprav se vsa nagibajo k mnenju, da vsak film (umišljeni ali dokumentarni) na nek način odraža realnost.

Nobena umetnost ni narejena v vakumu. Bolj popularna je neka umetnost in bolj ko je privlačna za širšo množico ljudi, bolj je povezana z družbeno moralo, njenimi vrednotami in institucijami. Tako tudi film ni neka samostojna enota, ki bi obstajala brez vpliva družbe, saj njegovo lastno preživetje temelji na vzdrževanju njegove popularnosti. Da pa bi dosegel popularnost, mora biti verjeten. Dogajanje mora biti verodostojno, zgodba naj bi zrcalila skupno resnico družbe, v kateri je film ustvarjen ali pa vsaj zrcalila človeške sanje, upanja, strahove in notranje želje. Ko resnično življenje ne izpolni vseh pričakovanj, se ljudje zatečejo v filmske dvorane, kjer najdejo vse, kar resničnemu življenju manjka (Boggs in Petrie 2008).

Boggs in Petrie v svoji knjigi "Umetnost gledanja filmov" trdita, da film sam ne more izumiti novih resnic o družbi, niti ne more družbe spremeniti, če ta na te spremembe sama ni pripravljena. Film je lahko učinkovito sredstvo za družbene spremembe, vendar ne brez večinske podpore občinstva. Večji družbeni dogodki v zgodovini (vojne, ekonomske krize) sprožijo spremembe vrednot in pogleda na svet. Popularni mediji so v takšnih obdobjih prisiljeni zrcaliti spremembe svojih gledalcev, če hočejo pridobiti njihovo pozornost in odobravanje.

7 METODOLOGIJA

V diplomski nalogi bom kot metodo raziskovanja uporabila analizo vsebine in analizo filma. Način zbiranja podatkov so torej video vsebine oziroma filmi. Prednosti teh podatkov so v nevsiljivi tehniki, avtentičnosti podatkov in objektivnosti. Slabosti pa sta predvsem v problematiki interpretacije podatkov in selektivnosti podatkov. Analizo bom interpretirala glede na teoretične izsledke iz prvega dela. V izbranih filmih se bom osredotočila na značilnosti fordizma in njegove posledice ter kako so te prikazane v zgodbi.

7.1 Analiza vsebine

V diplomski nalogi bom uporabila metodo analize vsebine, saj je glede na predmet preučevanja le ta najbolj primerna. Analiza vsebine je sistematična klasifikacija enot besedila, njen namen je redukcija obsega podatkov in organizacija pomenskih segmentov. Po Bauerju analiza vsebine vsebuje »zapise dogodkov, vrednot, pravil, norm, nakazuje konflikte in predstavlja argumente. Analiza vsebine omogoča oblikovanje indikatorjev o vrednotah, stališčih, mnenjih, predsodkih, stereotipih ter njihovo preverjanje na ravni cele družbe.

7.2 Analiza filma

Branje filma je predvsem stvar gledalca ter njegove interpretacije pomenov, iz katerih je sestavljen film. Gledalci nismo le pasivni opazovalci dogajanja na ekranu ali filmskem platnu, temveč aktivno pripisujemo pomene individualnim scenam in tako poskušamo razumeti dogajanje. Pomen in dogajanje razberemo iz filmskih kod. Koda je pravilo za pretvorbo informacije v drugo obliko ali predstavo, ki ni nujno iste vrste. Kodiranje je torej postopek, v katerem se ta informacija pretvori v simbole sporočanja, medtem ko gledalec poskuša te simbole odkodirati in pripisati informaciji pravo sporočilo (Boggs in Dennis 2008).

Eden od načinov branja in odkodiranja filmskih kod je *mise en scene* (»pozicija na odru«) in pomeni vizualni opis dogajanja v enem samem prizoru. Postopek gledalcu ali analitiku omogoča študijo enega samega prizora ali kadra glede na objekte v kadru, gibanje, postavitev svetlobe, senc, barve, postavitev same scene itd. Filmska analiza ali branje filma je sestavljena iz

opazovanj večih dejavnikov v filmu kot so uporaba rekvizitov (predmetov), izbira kostumov, gibanje igralcev, postavitve svetlobe, postavitve in gibanje kamere, zvok in ne nazadnje tudi sama zgodba filma oziroma kako je zgodba narirana (Neimes 1999).

8 ANALIZA IZBRANIH FILMOV

8.1 Charlie CHAPLIN: MODERN TIMES (1936)

8.1.1 Vsebina

*» I'll do it! We'll get a home
even if I have to work for it.«*

(Charlie Chaplin: Modern times; 1936)

Film Moderni časi prikazuje zgodbo delavca v tovarni, ki je zaposlen za tekočim trakom. Protagonist za tekočim trakom izvaja vedno znova iste poteze, po naročilu nadrejenega pa se tempo dela še stopnjuje. Kmalu se glavnemu junaku od narave dela psihično zmeša in pošljejo ga v bolnišnico. Po okrevanju se brezposelni Chaplin odpravi na ulice, kjer se po naključju znajde v središču komunističnih protestov. Po intervenciji policistov ga po krivem obtožijo za vodjo komunističnega gibanja in ga zaprejo. V zaporu po nesreči zamenja jedilno sol s pretihotapljenim kokainom in postane hiperaktiven od učinkov droge. V stanju delirija se znajde sredi vstaje zapornikov, ki so v celice pozaprli paznike. Še vedno na drogah premaga zapornike in osvobodi paznike. Zaradi junaškega dejanja je predčasno izpuščen iz zapora. Na svobodi naleti le na tegobe in krutosti življenja. Ker mu ne uspe najti nove zaposlitve, se odloči narediti prav vse, da se vrne nazaj v zapor. Spozna dekle, katere oče je bil ubit med protesti. Osamljena in lačna ukrade štruco kruha zaradi česar jo aretirajo, vendar odgovornost za krajo prevzame Chaplin sam, saj bi rad šel zopet v ječo. Na koncu sta aretirana oba, med prevozom pa se zgodi prometna nesreča, kar jima omogoči uspešen pobeg. Skupaj sanjata o boljšem življenju, Chaplin se odloči poiskati novo zaposlitev. Službo dobi kot nočni čuvaj v veleblagovnici, kamor neboljeno dekle tudi povabi. Medtem v veleblagovnico vdrejo roparji, za katere se izkaže, da so Chaplinovi stari prijatelji iz tovarne, ki so izgubili službo. Skupaj se ga napijejo in Chaplin se zjutraj zbudi na kupu oblek, odpustijo ga ter zopet aretirajo. Po desetih dneh Chaplina izpustijo iz

zapora, pričaka ga siroto dekle in mu pokaže staro leseno uto, kjer bosta živela. Naslednje jutro Chaplin v časopisu prebere razpis o odprtju novih delovnih mest v tovarni. Chaplin delo dobi, vendar mu že prvi dan uspe svojega nadrejenega ujeti v stroj, ki ga skupaj popravljata. Kasneje se delavci odločijo za stavko, Chaplina pritegnejo zraven. Ponesreči v policista vrže opeko in spet se znajde v zaporu. Po izpustitvi mu sirota priskrbi delo v restavraciji, kjer je tudi sama zaposlena kot pevka in plesalka. Chaplina zaposlijo kot natakarja in občasnega pevca, zabavljaka gostov. Ko je čas za njegov nastop, izgubi listek z besedilom. Iz zagate se reši tako, da si izmisli novo govorico in zgodbo pokaže le s pantomimo. Po koncu nastopa mu publika navdušeno ploska. Zdi se, da se stvari obračajo na boljše, ko v restavracijo vstopijo detektivi z namenom, da dekle odpeljejo v sirotišnico. Sirota in Chaplin pobegneta. Znajdeta se na ulici, kjer se na robu pločnika sirota zjoče. Chaplin jo tolaži in skupaj, polna upanja, odrineta negotovi prihodnosti naproti.

8.1.2 Analiza

- MOTIV TEHNOLOGIJE

Skozi film opazimo več motivov, ki se ponavljajo in prepletajo skozi celotno zgodbo. Eden najbolj opaznih je motiv **upora proti tehnologiji**. Film je že sam po sebi simboličen za ta upor, saj je eden zadnjih nemih filmov, posnetih v dobi, ko so bili zvočni filmi na vrhuncu popularnosti. Film je bil predviden kot prvi Chaplinov zvočni film, vendar si je med snemanjem premislil. V celotnem filmu je zvok uporabljen le takrat ko zvok prihaja iz strojev. Na nek način stroji govorijo človeku. Direktor tovarne se sporazumeva z svojimi zaposlenimi le preko videa in diktafona. Njegov glas je slišan samo preko nove tehnologije. Prav tako prodajalci novih tehnologij ne uporabljajo več svojih glasov, temveč izdelek prodajajo prek mehničnega prodajalca, ki je le posnetek človeškega glasu na diktafonu. Kasneje ponovno slišimo zvok preko radia. Chaplin samo enkrat uporabi pravi človeški glas, ko mora glavni junak nastopati pred publiko. In tudi takrat ironično ne izgovarja besed, temveč izgovarja le nerazumljive zloge. Zgodbo, o kateri poje, nakazuje le z mimiko. Chaplinovo zadržanost do zvočnih filmov ponazarja naslednja izjava iz leta 1928: »Filmi potrebujejo govor tako kot Beethovne simfonije besedilo.«

Veliko prizorov prikazuje človeka, ki je **podrejen stroju** in ki iz te ujetosti ne najde izhoda. Prvič

se v stroj ujame glavni junak, ko prodajalci direktorju predstavljajo stroj za hranjenje. Direktor izbere glavnega junaka, da stroj preizkusi. Protagonista stroj sprva uklešči, nato začne s hranjenjem. Prvih par nalog stroj dobro opravi, nato se pokvari in protagonista začne obmetavati s hrano. Ker je delavec ukleščen v stroj, ne more pobegniti, zato mora pretrpeti mučenje.

Drugič protagonist po tekočem traku pade v notranjost stroja, ker je zaradi prehitrega tempa dela in ponavljajočih se gibov doživel živčni zlom. Protagonist se znajde ujet med kolesjem velikega stroja, kjer potuje po tekočem traku. Prizor je eden izmed najbolj znanih med vsemi Chaplinovimi filmi. Prizor namreč nazorno prikazuje stanje novega modernega človeka. Zaradi avtomatizacije dela, človek postane ujetnik stroja. Človek je le podaljšek oziroma del stroja.

Protagonist v svojem deliriju uniči vse stroje v tovarni, kljub temu, da mu vsi zaposleni uničenje hočejo preprečiti. S tem dejanjem se Chaplin morda celo spogleduje z ludistično idejo o uničenju strojev kot eno izmed rešitev človeštva. Prav tako v prizoru, kjer ga policisti po nesreči zamenjajo z voditeljem komunistične stranke, ki vodi protest, namiguje k drugi alternativni oziroma rešitvi problema industrializacije, ekonomske depresije in neenakopravnosti med delavci in višjim slojem.

- MOTIV FORDIZMA

» *It`s no good. It`s not practical.*«

(Direktor tovarne v filmu *Modern times*)

Prva kادر začetka filma je podoba velikanske ure, katere sekundni kazalec se nenormalno hitro premika proti šesti uri. Čez ekran se nato pojavi naslov filma: Moderni časi. Že na začetku gledalec dobi občutek hitrega tempa modernega življenja in zdi se kot da bomo vsak čas nekaj zamudili. Tudi glasba ima na začetku filma hiter ritem, ponavljanje istih taktov pa nakazuje monotonost dela za tekočim trakom.

Podobno lahko uro razumemo kot simbol novega načina dela, kjer je čas dela natančno merjen kot je čas svojih delavcev meril **Taylor**. Kmalu zatem se pred uro pojavi napis:

» *Moderni časi. Zgodba industrije, individualnega podjetja –
človeštvo križari v iskanju sreče.*«

Stavek je mišljen ironično, saj kmalu spoznamo, da je dežela svobode in sanj, kjer si vsak sam poišče svojo srečo s trdim delom, polna revnih in brezposelnih posameznikov, ki so ujeti v krog revščine. Stavek lahko razumemo kot uganko, saj se gledalec lahko le sprašuje, ali bo film zagovarjal kolektivni trud ali individualizem.

V začetnih kadrih lahko opazimo lastnika tovarne, ki sestavlja sestavljanke (brezdelje managementa) in prek video kamere preverja svoje delavce. Na svoji veliki televiziji v pisarni se premika po kanalih. Predstavljen je **nadzor menedžerja nad delavci**, ki ga lahko opravlja zaradi samega sistema dela. Nadzor je prikazan tudi z žigosanjem delovnih kartic z prihodom na delo in odhodom. Ironično Chaplin prikaže, da je delovno kartico potrebno požigosati tudi, ko gre delavec v sanitarije in še tam visi velika televizija na kateri se pojavi sam direktor v primeru, če se delavec na sanitarijah zadržuje preveč dolgo.

Direktor se pri svojem video nadzoru ustavi pri delavcu, ki narekuje tempo tekočega traku in mu ukaže: »Sekcija pet, pospeši. Iz ena na štiri.« Delavec nato pospeši tekoči trak, ki **narekuje tempo dela**. Medtem delavci delajo tako hitro, da se nimajo časa popraskati ali odpoditi nadležno muho. To so vse sitnosti glavnega junaka, s katerimi se sooča pri svojem delu za tekočim trakom. Kmalu direktor zopet ukaže: »Sekcija pet. Več hitrosti. Iz štiri na sedem.« Pozno popoldne direktor zopet ukaže: »Sekcija pet. Do konca.« Tu je dobro prikazan nadzor menedžerjev nad tempom dela v tovarnah, kjer je uveden tekoči trak. Direktor lahko glede na povpraševanje pospeši proizvodnjo s hitrejšim tempom tekočega traku, ne glede na delavce in njihove zmogljivosti.

Glavnemu junaku se zaradi hitrega tempa dela in **ponavljajočih gibov zmeša**, saj jih ne more nehati izvajati tudi med odmorom. Na koncu je delo tako pospešeno, da glavni junak po tekočem traku pade v sam stroj tovarne.

Ena izmed posledic fordizma je **množična proizvodnja in potrošnja**. V filmu je ta motiv prikazan z mehničnim prodajalcem, ki direktorju podjetja prodaja nov stroj za hranjenje. Pri prodaji uporablja stavke: »Ne ustavljajte se zaradi kosila. Bodite pred svojo konkurenco. Hranilni stroj bo eliminiral čas za kosilo, zvišajte svojo produktivnost.« Nakazuje potrebo potrošniške družbe po predmetih, ki zmanjšujejo čas za opravljanje trivialnih opravkov kot je hranjenje. Motiv potrošništva je nakazan tudi z veleblagovnico, v katerem, ironično, kot nočni vratar dela

lačen in reven Chaplin.

- MOTIV POSAMEZNIKA

Drugi kader prikazuje gručo belih ovac, ki se med seboj prerivajo. Kot kontrast temu se prikaže posnetek gruče delavcev, ki strumno korakajo iz podzemne železnice proti tovarni. Kasneje se kamera vrne k gruči ovac, kjer se sedaj preriva tudi majhna črna ovčka. Ta ovčka je Chaplin v vlogi tovarniškega delavca. Gruča delavcev, ki je primerjana z gručo ovac, nakazuje »razosebljanje« v moderni družbi, saj je posameznik prisiljen opravljati avtomatizirano delo, delo ki ga opravlja večina drugih posameznikov. Posameznik je le eden izmed večine, ki vsak dan opravlja isto delo.

Edina prava individualista sta protagonist in sirota, ki se s svojimi dejanji upirata sistemu. Sirota krade, beži pred policijo, beži pred sirotišnico, ki je le ena izmed mnogih totalitarnih institucij v novi družbi. Protagonist kot individualist ne zdrži monotonega dela, zato ostane brez službe. Večkrat namerno prekrši zakon, ker raje živi v zaporu kot na prostosti, saj se mu še za rešetkami bolje godi.

Za svojo individualnost glavna junaka plačata svojo ceno, saj se znajdetata na robu družbe, lačna in brez strehe nad glavo. Sporočilo filma je, če nisi konformist, ne moreš preživeti. Tako kot je stroj ukleščal delavca, sedaj postane sam sistem sovražnik posameznika. To idejo potrjuje prizor, kjer glavna junaka sanjarita o srečnem življenju v svoji lastni hiši, z obilico hrane, sveže pripravljenim zajtrkom. V teh sanjah je protagonist oblečen v delavske obleke, kar pomeni, da so te sanje uresničljive samo, če posameznik dela v tovarni.

8.2 Michael MOORE: ROGER AND ME (1989)

8.2.1 Vsebina

»This film cannot be shown within the city of Flint.

All the movie theatres have closed.«

(Michael Moore: Roger and Me; 1989)

Roger in jaz je dokumentarni film, ki ga je posnel Michael Moore leta 1989. Film je poln

sarkazma in ironije in govori o tragični zgodbi mesta Flint in njegovih prebivalcev po zaprtju tovarn General Motors (GM).

Film se začne s prikazom starih posnetkov Moorove družine, kjer nam predstavi sebe in svoje najbližje, ki so večinoma zaposleni pri istem delodajalcu, General Motors. V tem sklopu opiše vpliv General Motorsa na njegovo otroštvo ter kako je podjetje primarni ekonomski in socialni steber mesta. Pripoved se nadaljuje z povzetkom zgodovine mesta, saj se je v Flintu zgodila slavna stavka, katere rezultat je rojstvo Sindikata delavcev v avtomobilski industriji (United Auto Workers).

Moore nam skozi naracijo razkrije, da sam nikoli ni hotel delati v tovarni. Raje se je zaposlil kot novinar v časopisni hiši v San Franciscu, kamor je pobegnil pred skoraj neizbežno usodo. Delo je kmalu izgubil, zato se je moral vrniti nazaj v Flint. Kmalu po njegovi vrnitvi je General Motors razglasil odpuščanje več tisoč delavcev v svojih tovarnah v Flintu zaradi selitve proizvodnje v Mehiko, kjer je delovna sila bolj poceni. Kljub pričakovanem rekordnem dobičku General Motors razglasi zaprtje, saj bi selitev proizvodnje v Mehiko prinesla še večje dobičke.

Moore v času razglasitve napravi več intervjujev z delavci General Motorsa, kjer ugotovi skupno sovraštvo delavcev do direktorja podjetja Rogerja B. Smitha. Moore se odloči, da se z direktorjem sooči in ga vpraša po razlogu za zaprtja tovarn v Flintu. Skozi dokumentarni film Moore poskusi Smitha najti na različnih lokacijah, pred glavno pisarno GM, v jahtnem klubu in atletskem klubu, vendar ga vedno zavrnejo in mu preprečijo dostop do direktorja.

Film se nato osredotoči na življenja odpuščenih delavcev. Intervju opravi z delavcem, ki je zaradi strahu pred nezaposlenostjo dobil živčni zlom, z žensko, ki se sedaj, ker je izgubila službo, ukvarja z gojenjem zajcev, z družino, ki je izgubila dom, ker niso plačali najemnine itd. Zaradi revščine si večina ljudi ne more plačati najemnine, zato množično zapuščajo svoje domove. Hiše ostajajo prazne. Stvari, ki so jih prebivalci pustili za sabo, ostajajo, saj mesto ni pripravljeno odnašati tolikšnih količin smeti. Pojavi se problem higiene in v mestu se pojavijo podgane. Zgodba se nato preseli v bogatejši predel Flinta, kjer predstavniki višjega razreda komentirajo brezposelnost: »Če bi hoteli, bi lahko delali, samo preveč leni so.« in »To je Amerika, dežela priložnosti, če je posameznik pripravljen delati, bo tudi uspel.«

Mesto se hoče rešiti finančne krize z vedno novimi investicijami v turizem, kar se izkaže za slabo

idejo. Vsi novo zgrajeni objekti ostanejo brez obiskovalcev in se zaprejo po treh mesecih obratovanja. V Flintu se skozi zgodbo stanje slabša, kriminala v mestu je vedno več. Revija Money mesto Flint razglasi za najslabše mesto za življenje v Ameriki. To prebivalce Flinta tako razjezi, da na ulicah zažigajo revije Money.

Proti koncu filma se Moore le približa Smithu, ko ta opravi svoj vsakoletni božični govor zaposlenim v General Motors. Čez množico Moore vpraša Smitha, če je pripravljen priti v Flint, saj tam družine na predbožični večer izseljujejo iz njihovih domov, ker si ne morejo privoščiti najemnine. Odgovor Smitha je, da mu je zelo žal zaradi tega, kar se dogaja, vendar ni General Motors tisti, ki izseljuje družine.

Moore zaključi svoj dokumentarni film s žalostnim prizvokom, ker ni mogel priklicati Smitha v Flint. Na koncu filma obstane napis: »Ta film ne more biti predvajan v Flintu, saj so se vse kinodvorane zaprle.«

8.2.2 Analiza

Dokumentarni film Roger in jaz prikazuje bolj posledice kot značilnosti fordističnega sistema dela. Film prikazuje posledice kapitalistične ideje in fordističnega sistema proizvodnje, saj ta predvideva nižanje stroškov dela. Te se pokažejo, ko GM preseli celotno proizvodnjo iz Flinta v Mehiko, kjer bodo delavcem plačevali le 70 centov na uro.

- MOTIV DUALNOSTI

Dokumentarni film nazorno prikaže dva vidika mesta Flint. Na začetku avtor skozi zgodovinske posnetke predstavi Flint v 50-ih letih, kjer gledalec lahko opazuje stare reklame za avtomobile ter posnetke dogodkov, ki jih je sponzoriral največji delodajalec v mestu General Motors. Produkcija avtomobilov je mesto tako zaznamovala, da je sam avtor kot otrok mislil, da so v GM zaposleni vsi prebivalci mesta, kar ni bilo daleč od resnice. Dokumentarni film obdobje predstavi kot čas, v katerem je vse skoraj pravljico. Ljudje se veselijo na ulicah v času parade, direktor GM pozdravlja svoje delavce, v ozadju igra pesem o tiskem delu.

Druga slika mesta Flint je postavljena v čas snemanja dokumentarnega filma, v osemdeseta leta. Slika je popolnoma drugačna, saj je večina delavcev brezposelnih. GM se je odločil zapreti 11

obratov in brez dela je ostalo 80.000 delavcev. Mesto je počasi začelo propadati, začelo se je množično izseljevanje, ulice so postale prazne in nasilje se je povečalo.

Dvojnost nekoč in danes je rdeča nit dokumentarnega filma. Iz starih posnetkov smo lahko razbrali, da je direktor GM v 50-ih letih odšel na ulice Flinta, se z delavci rokoval in bil udeležen na paradi. V času snemanja pa Moore kljub vztrajnosti, ni mogel osebno govoriti z direktorjem Rogerjem Smithom. Iskal ga je v glavni pisarni General Motorsa ter na priljubljenih mestih, kjer rad preživlja prosti čas.

Dvojnost prikazuje tudi prizor, kjer iz brezposelnih delavcev kamera preskoči na kader z zabavo v bogatem predmestju. Nakazuje na rasklojenost družbenih razredov, ki je prav tako posledica množične proizvodnje. Prepad med razredoma pa je očitno tako velik, da višji sloj nima realnega pogleda na situacijo. Večinsko mnenje udeležencev zabave je, da situacija brezposelnih delavcev ni tako huda, saj je veliko dela vsepovsod. Tisti pa, ki so brezposelni, so najverjetneje leni in le izkoriščajo državo. Odgovor na to, kaj lahko v Flintu delaš, je: »Lahko hodiš na baletne predstave, na hokej,... veliko je za početi.« Iz izjav nekaterih pripadnikov višjega sloja vidimo, kako oddaljeni so od resničnosti, v kateri živijo ostali prebivalci Flinta.

Že takoj na začetku dokumentarni film prikaže razliko med mesti v Združenih državah Amerike, kjer je v mestu San Franciscu presenečen, kako se zdi, da prebivalci sploh ne delajo in večinoma posedajo po kavarnah. Razlika je v sekundarnem in terciarnem sektorju. V Flintu je namreč zaradi GM proizvodnje več industrijskega dela, medtem ko se je v San Franciscu razvil storitveni sektor. Posledično je več ljudi zaposlenih v storitvah kot je strežba.

- POSLEDICE FORDIZMA

Film prikaže govor direktorja GM po televiziji: »GM zaposleni so zelo napredovali in naša želja je, da nadaljujejo svoj razvoj. Večina naših zaposlenih, tudi tisti, ki so včasih povzročali težave, so prizadevni in delovni možje in žene. To so tisti možje in žene katerih domišljija, iznajdljivost, energija in predanost je razlog za vodilno vlogo te države v svetovni industriji.«

Ta govor je protisloven s stališča Marxove definicije dela, saj meni, da je delo tisto, kar loči človeka od živali, ker človek skozi delo izraža svojo kreativnost. Posledica dela na tekočem traku je odtujitev človeka od lastnega izdelka, saj zaradi delitve dela ne more izražati svoje domišljije

in kreativnosti. V govoru pa so uporabljeni ravno ti pridevniki, ki jih delavec zaradi dela na tekočem traku nima. Domišljija, iznajdljivost, energija in predanost so ravno tiste značilnosti človeške osebnosti, ki nimajo prostora v tovarniškem delovnem procesu in jih GM kot delodajalec pri svojih delavcih najverjetneje ne spodbuja. V govoru je tudi zaznana negativna konotacija, ki se nanaša na tiste delavce, ki so povzročali »težave«. Dokumentarni film le namigne, da bi lahko te težave pomenile stavko delavcev.

Predsednik sindikata se na parado pripelje z limuzino. Na intervjuju pove mnenje, da stavka ne bo več pomagala, saj se bodo tovarne vseeno zaprle. Intervju predvajajo vzporedno z izjavo nekdanjega delavca v tovarni, ki pove, da se sindikati ne borijo več za delavce, temveč so na strani menedžmenta.

V primeru, ko so se bivši delavci GM zaposlili v bližnji prodajalni hitre hrane Taco Bell, kjer so morali opravljati lahka dela v pripravi hrane, se je zgodilo, da so bili delavci hitro odpuščeni, saj so bili tako navajeni rutinskega dela, da se niso več znali soočati z vsakodnevnimi nalogami v restavraciji s hitro prehrano. Delavcem je bilo delo prezahtevno, saj je vsak dan prišlo do nove situacije s strankami ali naročili, ki je niso mogli obvladati. Preskok iz tekočega traku na delo v storitvenem sektorju je bilo za večino pretežno, ker niso obvladali hitrosti in raznolikosti dela. Primer dokazuje degradacijo človeških zmožnosti z rutinskim delom.

Dokumentarni film ravno tako prikazuje psihične posledice na delavcih. Spoznamo delavca, ki je v tovarni dobil živčni zlom, saj je bil odpuščen že petkrat. Pritisk in negotovost zaposlitve je bila zanj preveč stresna.

8.3 Micha PELED: CHINA BLUE (2005)

8.3.1 Vsebina

Dokumentarni film China Blue prikazuje zgodbo sedemnajstletne Jasime, ki se iz kmečke pokrajine odseli v veliko mesto Shaxi, kjer so ji ponudili delo v tekstilni tovarni Lifeng Clothes Factory. V tovarni proizvajajo Vigaze Jeans, podjetje pa ima bazo v Istanbulu v Turčiji. V dokumentarnem filmu je prikazana zgodba delavcev, ki delajo v izredno slabih delovnih razmerah, pod strogim nadzorom lastnika tovarne.

8.3.2 Analiza

Film sem si izbrala, ker prikazuje pogoje dela v novi kitajski industrijski družbi. Je nekakšno smiselno nadaljevanje dokumentarnega filma Roger in jaz, kjer delavci v Ameriki izgubljajo delo zaradi bolj poceni delovne sile v manj razvitih državah. Na Kitajskem zaradi nizkih stroškov dela večina večjih korporacij proizvaja izdelke namenjene za prodajo v razvitih državah.

- MOTIV FORDIZMA

Film prikazuje tipičen primer fordizma v tekstilni proizvodnji hlač iz jeansa. Opazimo lahko več značilnosti fordističnega sistema kot tudi taylorizma. Vidimo lahko menedžerja ob nadzorovanju delavcev prek video kamere, kako prihajajo in odhajajo iz delovnega mesta. Pri tem imajo kartice, na katere zabeležijo čas odhoda in prihoda. V naslednjih kadrih lahko opazujemo, kako se direktor sprehaja mimo miz s šivalnimi stroji, kjer delavke opravljajo svoje delo. Ko direktorja ni, nadzor opravlja linijski vodja. V nekem prizoru vidimo, kako linijski vodja stoji za mladoletno delavko in jo opozarja, da je prepočasna. Za njo stoji toliko časa, dokler delavka ne pospeši tempa. Nadzor se tu povzpne še na višjo raven, saj delavke bivajo v stanovanjih poleg tovarne. Tako delavci tudi prihranijo čas, ki bi ga drugače porabili za prevoz na delo.

Opazimo lahko močno delitev dela. Vsaka stopnja pri izdelovanju hlač ima svojo postajo. Delavke so razdeljene glede na delo, ki ga opravljajo. Vsaka delavka ima svojo nalogo. Nekatere šivajo žepe, druge kavbojke, zopet tretje strižejo preostale nitke iz kavbojk, ostale likajo. Delavke so po navadi zakopane v kupu hlač, ki jih nato obdelajo po kosu. Tovarna je prilagojena deljenemu delu, saj je polna miz postavljenih v linije. Linijska postavitvev omogoča večji nadzor.

Zaradi velike konkurence med proizvajalci le-ti ves čas iščejo načine, kako produkt narediti še cenejši. Rešitev je vedno nižanje stroškov pri delovni sili. Velikokrat so se, navkljub že tako nizko plačani delovni sili na Kitajskem, direktorji primorani pogajati z zahodnimi podjetji o še večjem znižanju stroškov. V dokumentarnem filmu je prikazan dogodek, kjer se zahodno podjetje pogaja z direktorjem tovarne o plačilu in času dostave narejenih hlač. Podjetje iz zahoda je zaradi konkurence prisiljeno znižati stroške in povečati proizvodnjo. Z direktorjem se pogajata, dokler ta ne pristane na nižje plačilo ter večjo proizvodnjo v krajšem času. Posledično morajo delavci v

tovarni delati vso noč in ves dan, z minimalno količino spanca, za manjše plačilo, da lahko tovarna zadovolji svoje kupce. Veliko delavk ne zdrži tempa in so med delom zaspi. Za kazen so oškodovane za dva dni plače, kar pomeni, da morajo delavke delati dva dni brez plačila.

V primeru da delavci zaspijo, linijski vodje nosijo s seboj večje orodje, s katerim zbujajo delavce. »Včasih,« pripoveduje linijski vodja, »zaspijo z odprtimi očmi.«.

Direktor s sodelavci na vodilnih položajih poskuša vplivati na delavce s različnimi slogani izpostavljenimi po tovarni, ki naj bi delavce podzavestno stimulirali k večji produktivnosti. Napisi kot: »Če trdo ne delaš danes, boš trdo delal jutri.« S tem hočejo spremeniti njihovo osnovno razmišljanje in jih usmeriti k hitrejšemu in bolj produktivnemu delu. Direktor tovarne motivacijo primerja z nauki Jezusa.

Sindikalna združenja in stavke so po kitajskih zakonih prepovedane, kar delodajalcem omogoča večje izkoriščanje delavcev. Podobno se je Ford izogibal ustanovitvi sindikata v svoji tovarni in bil celo goreč nasprotnik sindikalnih združenj.

8.4 Dylan WEISS: TWIST THE THROTTLE (2009)

8.4.1 Vsebina

Dokumentarni film je bil posnet s strani dokumentarne televizije Discovery. Sestavljen je iz osmih delov, v katerih prikazujejo različne proizvajalce motornih koles. Ker Japonska dominira na tem trgu, so štirje od prikazanih proizvajalcev japonskega porekla. V serijah je prikazana zgodovina posameznega podjetja, njegova produkcija motorjev danes in predstavitev novih modelov. Dokumentarec je bil posnet predvsem za navdušence motornih vozil, vendar je nenamerno dokumentiral sistem dela v japonskih podjetjih, ki delujejo po principu toyotizma. Film je narejen skoraj na komercialni način, saj je bil primarni cilj filma prodaja motorjev. Skozi serije je prikazana proizvodnja v tovarnah Honde, Kawasakija, Suzukija, Yamahe in drugih. Ker je dokumentarni film narejen predvsem za druge namene kot pa za osveščanje o razmerah na trgu dela na Japonskem, omogoča bolj objektivni pristop k dokumentiranju dela samega.

8.4.2 Analiza

- MOTIV TAYLORIZMA

V serijah je delo na tekočem traku predstavljeno v pozitivni luči, kot zelo učinkovito in natančno. Gledalce hočejo navdušiti s preciznostjo in skoraj nora časovno natančnostjo delavcev v tovarni. Narator začne z stavkom: »Številke nam povedo izjemno zgodbo. Tovarna motorjev je enakovredna velikosti 52-ih nogometnih igrišč, v 24-ih urah bo povprečno 962 delavcev izdelalo 18.000 motorjev.« Po kratkih posnetkih tekočega traku narator nadaljuje: »Na devetih linijah je sestavljenih 100 različnih motorjev. Večino dela opravijo delavci na roke. Vsak motor se vstavi na 24-ih različnih postajah, kjer imajo delavci na voljo od 3 do 4 minute, da dokončajo svoj del motorja.«

Proizvodnja se nadaljuje v drugem mestu na Japonskem, kjer iz 400 delov sestavijo motorje v končni izdelek. Posnetki prikazujejo delavce postavljene ob tekoči trak, kjer ta premika ogrodje motorja po liniji. Delavci na vsaki postaji vgradijo svoje dele v ogrodje. Narator komentira: » Za vgradnjo motorja v ogrodje je potrebna manj kot minuta.«

Za hitrejše opravljanje delovnih nalog eno delo opravlja več delavcev. Primer je prikazan v Suzuki tovarni, ko po končanem izdelku delavec preskusi motor na testni površini, kjer računalnik izmeri hitrost in zmogljivosti motorja. Takoj ko je test končan, delavec odpelje motor v skladišče. Za njim v enaki obleki in z enakim motorjem takoj vskoči drugi delavec, ki ponovi test s tem drugim motorjem. Delovno mesto za testiranje tako ni nikoli prosto in je vseskozi v uporabi.

Merjenje časa, v katerem je določeno delo opravljeno, je podano skoraj do sekunde natančno. Linijski vodja v tovarni Honda odgovori na vprašanje, v kolikem času je narejen en motor: »V natančno eni uri oz 3600 sekundah.«

Tempo dela narekuje hitrost tekočega traku. Ko je motor že skoraj sestavljen, se pomika po tekočem traku natanko 3800 sekund. V tem času morajo delavci sestaviti motor do konca z največjo preciznostjo, saj je od tega odvisna kakovost motornega vozila.

- MOTIV TOYOTIZMA

Primer toyotizma v tovarni Honda je v snežno belih oblekah, ki jih morajo nositi delavci za tekočim trakom. Bele obleke so del sistema kontrole kvalitete, saj v primeru, da se obleka umaže, pomeni, da je nekaj narobe z delovnim mestom.

V tovarni Kawasaki predstavijo sistem Just in time, kjer dostavijo dele motorja na tekoči trak le par ur, preden so sestavljeni. Deli so zabeleženi v računalniško bazo, ki dostavi dele na pravo mesto ob pravem času. V tovarni imajo tudi posebnost. Na tekočem traku ima vsak delavec svoja orodja, ki so povezana z glavnim sistemom. Vsako orodje ima svojo lučko. Prižgana lučka poleg orodja delavcu pove, katero orodje mora uporabiti v določenem času. Če delavec vzame napačno orodje, se celotni tekoči trak ustavi. Tudi to je neke vrste nadzora, saj je delavec pri vsaki napaki izpostavljen in stigmatiziran. To ustvarja pritisk na delavce, da delajo, kolikor je možno brez napak. Na dan tekoči trak stoji le 5 minut.

Motor se po tekočem traku ne premika le horizontalno temveč tudi vertikalno po nadstropjih. V kleti se delo začne in nato potuje v prvo in drugo nadstropje, kjer ga dodelajo in se kasneje spet vrne v klet, kjer ga dokončajo. Ta sistem prispeva k boljši izkoriščenosti majhnega prostora v tovarni.

Ko je motor končan, je takoj testno preskušen. Na testu preverijo vse, hitrost, gume, izpuh itd. Pri testu pa ne preverjajo le varnosti motorja in njegovih zmogljivosti, temveč tudi kvaliteto glede na to, kako je motor sestavljen. Na koncu preverijo še poravnanoost luči in če je vse na svojem mestu tako kot bi po standardih moralo biti. S testom se nad delavci izvrši nadzor, ki je skoraj nepremagljiv, saj napake išče računalnik.

9 SKLEP

Nastanek fordizma je bila logična posledica družbenih sprememb po industrijski revoluciji. To so bili le začetni poskusi optimizacije delovnega procesa. Od Smithovih bučik do Taylorovega znanstvenega menedžmenta je bil napredek merjen v uspešni racionalizaciji proizvodnje. Ford je na osnovi Taylorovih meritev in ugotovitev sestavil sistem, ki se je tako dobro prilagal duhu kapitalizma, da se še po 100 letih od njegovega nastanka obračamo k njemu po odgovore. Beseda fordizem še danes odmeva v modernem besedišču. Neo-fordizem in post-fordizem se opirata na glavne značilnosti fordističnega sistema produkcije.

Skozi filmsko umetnost sem analizirala igrani film in tri dokumentarne filme, v katerih je bilo prikazano delo na tekočem traku. S primerjavo vsebine filma s teoretičnimi izhodišči sem poiskala odgovore na raziskovalna vprašanja.

- Katere značilnosti fordizma izbrani filmi prikazujejo?

Na podlagi analize lahko v vseh štirih filmih opazimo značilnosti fordizma. *Nadzor* nad delom delavcev z uporabo video kamer, preverjanje prisotnosti s karticami, *delitev dela*, delo na *tekočem traku*, narekovanje tempa dela s strani nadrejenih ter nekvalificirana delovna sila. Tako Moderni časi prikazujejo strog nadzor nad delavci, delitev dela, tekoči trak in neusmiljen tempo dela, ki delavcu ne dopusti sekunde časa za koncentracijo. V Moorovem dokumentarnem filmu zasledimo tovarniške delavce, ki so celo življenje delali za tekočim trakom. Podobne značilnosti so v dokumentarnih filmih, ki prikazujejo kitajske in japonske tovarne, tokrat v sodobnem času. Tudi tu je nadzor strog in obvezno prisoten kot tudi delitev dela. Kitajski dokumentarec prikazuje skrajno izkoriščanje delavcev, zato je tam princip Taylorja in Forda še posebno zaznaven. Kljub večji fleksibilizaciji dela v današnjem času, v japonskih tovarnah zopet opazimo *tekoči trak*, ki je časovno tempiran. Tu opazimo razliko v *merjenju časa* v primerjavi s preteklostjo. Medtem ko je Taylor svojo proizvodnjo meril do minute natančno, je danes proizvodnja izdelka izmerjena do sekunde natančno.

- Kako prikazujejo posledice fordizma?

Od izbranih filmov posledice prikazujejo trije filmi, saj je zadnji bil posnet bolj zaradi predstavitve motornih vozil kot samega delovnega procesa. Vsi trije filmi prikazujejo podobne

posledice fordizma. V vseh treh primerih je prikazano *poslabšanja zdravja* delavcev. V filmu Moderni časi vidimo, kako se delavcu zaradi hitrega rutinskega dela psihično zmeša tako, da more v bolnico. Film na komičen način pove, da se ti od takšnega načina dela lahko le zmeša. Podoben primer imamo v dokumentarnem filmu Roger in jaz, kjer delavec dobi živčni zlom zaradi negotovosti delovnega mesta. V kitajskem dokumentarcu je prikazana preutrujenost delavk zaradi premalo spanca ter poslabšanje zdravja kot posledica. V vseh filmih so prikazane podobe revščine, *brezposelnosti, stavke in nezadovoljstvo* med delavci. V Moorovem dokumentarcu spremljamo dogajanje zaprtja tovarn zaradi selitve obratov tja, kjer je delovna sila cenejša, kar je ena izmed posledic fordizma, ki vedno išče dodatno znižanje stroškov. S tega stališča je dogajanje v kitajskem dokumentarcu posledica *selitve proizvodnje*. Prav tako je v filmih zaznaven motiv *dehumanizacije*, ki jo najbolje prikaže Chaplin v Modernih časih, kjer se ujame v sam stroj. Ta je vidna tudi v kitajskem in japonskem dokumentarcu. V tovarni z jeansom lastnik o svojih delavcih velikokrat govori kot o manjvredni vrsti, katero se da obvladovati s slogani in izsiljevanjem. V tovarnah motornih koles na Japonskem so delavci tako utečeni s stroji, da je težko ločiti ene od drugih.

- Ali se je fordizem od nekoč do danes res spremenil v človeku bolj prijazen delovni proces?

Od časa krize v 70-ih letih 20. stoletja se je govorilo o zatonu fordizma in nastanku novih post-fordističnih idej, ki za razliko od starega fordizma, omogočajo večjo fleksibilnost proizvodnje in dela. Vse je temeljilo na večji vključenosti delavcev v proces dela, prispevanju idej in zamisli delavcev, s čimer bi odpravili alienacijo, dosegli večjo pripadnost podjetju itd. Zdi se, da je post-fordistična ureditev mnogo prijaznejša do zaposlenih. Vendar se glede na analizo filmov, predvsem dokumentarnega filma iz Japonske, kjer naj bi se dogajala nova (post) fordistična praksa – toyotizem, pojavi drugačna slika. Prav tako kakor v filmu Moderni časi, je nad delavci izvajan nadzor, ki je tokrat v dvojni obliki. Nadzor s strani delodajalcev preko tehnologije (računalnik, ki preverja ali je motor pravilno sestavljen) ter preko nove zamisli toyotizma, procesa nenehnih izboljšav, ki predvideva nadzor dela s strani delavcev samih. Delavci so sedaj sami odgovorni za svoje napake, ter napake svojih sodelavcev, poleg tega pa so pod nadzorom nadrejenih. Podobno je z merjenjem časa. V Modernih časih direktor določa hitrost tekočega traku in s tem narekuje tempo dela, ki se spreminja. V sodobni japonski tovarni pa je vsako delo zmerjeno do sekunde natančno. Prav tako je še vedno prisoten tekoči trak, ob katerem so

razporejeni delavci. Delitev dela je še večja, saj se je zaradi kompleksnosti motorja povečalo število delovnih nalog. Zakon racionalizacije je na Japonskem prišel skoraj do skrajne meje. In morda v tem iskanju popolnosti zopet izgubil človeško komponento. Zato sem prišla do zaključka, da v vseh različicah post-fordističnega sistema, še vedno najdemo vse značilnosti fordizma kot je bil leta 1913.

Po mojem mnenju je problem še vedno v alienaciji, saj kljub temu, da se je sistem prilagodil človeškemu dejavniku, je odtujitev posameznika od produkta še vedno prisotna. Dokler bo obstajala delitev dela kot jo poznamo danes ter delo po tekočem traku, človek ne bo mogel zavestno opravljati svojega dela in tako ne bo razvijal svojih sposobnosti in ustvarjalnosti, kar ga loči od živali. Do takrat bo najpomembnejša človeška dejavnost ostala predmet izmenjave na blagovnem trgu.

LITERATURA

- Barle-Lakota, Andreja, Mirjam Počkar, Bojana Novak-Fajfar, Tanja Renner, Milica G. Antič, Tanja Popit, Alojz Pluško in Marjana Ratkai-Ilič. 2004. *Sociologija*. Ljubljana: DZS.
- Boggs, M. Joseph in Dennis W. Petrie. 2008. *The Art of Watching Films*. New York: McGraw-Hill.
- Bradley, Hariete, Mark Erickson, Carol Stephenson in Steve Williams. 2000. *Myths at work*. Cambridge: Polity.
- Braverman, Harry. 1974. *Labor and Monopoly Capital: The Degredation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press.
- Bulc, Gregor. 2004. *Proizvodnja kulture: Vloga in pomen kulturnih posrednikov*. Maribor: Subkulturni azil Maribor.
- Gramsci, Antonio. 1974. *Izbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Grint, Keith. 2005. *The Sociology of Work*. Cambridge: Polity Press.
- Hill, John in Pamela Church Gibson. 1998. *The Oxford Guide to Film Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hall, Stuart. 1988. *Brawe new world*. Dostopno prek: http://www.amielandmelburn.org.uk/collections/mt/pdf/88_10_24.pdf (22. julij 2010).
- Krušič, Marjan. 1976. *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kuper, Adam in Jessica Kuper. 1996. *The Social science encyclopedia*. London: Routledge.
- Lenarčič, Blaž. 2004. *Pomen lokalnih ugodnosti za uspešen prehod iz fordističnega v postfordistično mesto: Primeri mest v ZDA*. Magistrsko delo. Ljubljana. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/delamag/mag_Lenarcic-Blaz.PDF (22. julij 2010).

- Neimes, Jill. 1999. *An Introduction to Film Studies*. London: Routledge.
- Prunk, Janko. 2008. *Racionalistična civilizacija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Svetlik, Ivan in Nada Zupan. 2009. *Menedžment človeških virov*. Ljubljana: FDV.
- Tolliday, Steven in Jonathan Zeitlin. 1987. *The Automobile Industry and its Workers: Between Fordism and Flexibility*. New York: St. Martin's Press.
- Toš, Niko. 1988. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Washington, Souza. 1998/99. *Fordism and its multiple Sequels: The re-organization of work in Britain, France, Germany and Japan*. Dostopno prek: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KaGGPXRxYz0J:sol.ccsa.ufrn.br/ccsa/docente/wsouza/download/Capital%26Class.doc+Toyotism&cd=2&hl=sl&ct=clnk&gl=si> (3. avgust 2010).